

др Зорица Кандић-Поповић,
редовни професор Дефектолошког факултета у Београду

ОГРАНИЧЕЊА ПРАВА ОСУЂЕНИХ У УСЛОВИМА ЗАТВОРСКОГ РЕЖИМА

Аутор са гледишта међународних стандарда разматра питање ограничења права осуђених у условима затворског режима. Анализи су подвргнути остваривање фундаменталних права у условима затворског режима, као и основи за ограничење тих права према међународним стандардима. Аутор указује на значај ваннационалне судске заштите права осуђених. Упркос томе што појединачне одлуке у овом домену нису усклађене са важећим стандардима при ограничењу права, ова врста судске заштите отвара сасвим нови простор за заштиту права осуђених.

Кључне речи: *Права осуђених. - Затворски режим.*

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

I

Осуђеничка популација, везана за режим пенитенцијарних установа је, по правилу, подвргнута ограничењима личних и других права. Обим таквих ограничења прописан је националним законодавством, али и међународним правилима успостављеним у овом домену. Изградњом међународних стандарда у правима осуђених лица и регулатива у националним оквирима све мање може бити изолована у смислу непримерених рестрикција права.

Међународни стандарди права осуђених лица обухватају три различита нивоа.

Први, *нормални* ниво, подразумева релативно уједначену регулативу на националном плану, када је реч о правима осуђених и основама за ограничење тих права. У том контексту треба споменути *Минимална правила о поступању са осуђенима у затворском режиму*, донета и на нивоу Организације Уједињених нација и на нивоу Савета Европе, као и друге међународне конвенције општијег карактера, попут *Међународног пакта о грађанским и политичким правима*, *Европске конвенције о људском правима* и др.

Други ниво међународних стандарда односи се на *прихватање надлежности међународног тела* у погледу појединачне заштите права осуђених, у свим случајевима када исцрпљена национална надлежност не даје осуђеном довољно заштите за евентуалну повреду права.

Једну од таквих могућности предвиђа *Факултативни протокол уз Пакт о грађанским и политичким правима*, на темељу којег сви појединци који долазе под јурисдикацију земље потписнице могу упутити појединачну представку Комитету за људска права (1). Међутим, одлука Комитета о постојању повреде права обавезна је само за земље потписнице Протокола, док за остале земље таква одлука има значај моралне или политичке санкције. С друге стране, постоји и механизам регионалне заштите људских права уопште, па и права осуђених, механизам који се може сматрати најразвијенијим системом појединачне заштите (2). Реч је о механизму који познаје Европска конвенција о људским правима. Сваки појединац који сматра да му је право повређено може упутити појединачну представку против сопствене државе Европској комисији за људска права, односно Европском суду за људска права, а пресуда стразбуршког суда обавезна је за државу која је пристала на такву процедуру. Ни то није гарант да ће појединачно право увек бити заштићено, с обзиром на флексибилност Европског суда *vis a vis* националног законодавства државе потписнице, већ нову перспективу отвара и могућност појединачне судске заштите ван националних оквира. Претпоставке за коришћење таквог механизма заштите јесу чланство земље из које жалилац потиче у Европском савету и потписан приступ Европској конвенцији о људским правима.

Најзад, трећи ниво тзв. међународних стандарда подразумева изградњу *релативно уједначеног поступања* у решавању појединачних представки на повреде права. Реч је о стандарду одлучивања, којим треба да се успостави сигурнија заштита појединачног права и избегне претерана толерантност или флексибилност према националној регулативи и одлукама. Овај, можда најзначајнији, захтев међународних стандарда, судећи према неким одлукама Европског суда за људска права, није увек испуњен (3). Препреку на том путу представља и прихваћена доктрина тзв. "*margin of appreciation*", која омогућава, посебно када је реч о осуђенима, значајна дискрециона овлашћења националних власти (4). О томе сведоче и поједине одлуке Европског суда поводом представки осуђених.

С гледишта међународних стандарда, од значаја је, дакле, успостављање одређене јединствености у нивоима заштите људских права,

(1) Вид.: В. Димитријевић, *Општи (међународни) стандарди људских права*, "Зборник радова о људским правима и њиховој заштити", Загреб, 1989, стр. 602.

(2) *Ibid.*, стр. 603.

(3) Вид., P. van Dijk - G. J. H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Deventer, 1984.

(4) Доктрина "*margin of appreciation*", првобитно везана за тумачење чл. 15. Европске конвенције о људским правима, касније постаје општеприхваћен став Европске комисије. Доктрина омогућава да земље - потписнице Конвенције у нормирању ограничења права имају релативну слободу, али да ограничења поставе тако да она буду неопходна у демократском друштву. Та флексибилност *vis a vis* националног, најбоље долази до изражаја у једној одлуци Европског суда у којој се истиче да оцена о томе да ли је ограничење права неопходно, не може бити апсолутна; мора се узети у обзир природа права, пропорционалност степена ограничења с легитимним циљем, као и природа јавног интереса.

што подразумева и развијен механизам заштите у случају повреде појединачног права, који може ићи ван националних оквира.

Када је реч о нашим просторима, може се говорити о тенденцији да људска права на нормативном плану буду мање или више уклопљена у међународне стандарде. Ипак, до сада није отворен правни простор за признавање надлежности међународног тела за заштиту појединачног права, што је значајна препрека на путу интеграције у тзв. међународне стандарде људских права. Томе треба додати и чињеницу да у нашим оквирима не постоји развијена традиција личноправне заштите, што посебно важи за осуђена лица у условима затворског режима (5). Све се, по правилу, завршава на нивоу затворске установе, па изостаје контрола у домену остваривања права осуђених, изостаје објективна и ефикасна контрола у националним оквирима, што још више потенцира значај надлежности таквог међународног тела. С друге стране, како показује и пракса других судова, повреде права осуђених најчешће проистичу из неадекватно конципираних интерних правила затворских установа и прешироких дискреционих овлашћења одговорних лица у том домену. Све то указује на значај наднационалне контроле механизма остваривања права осуђених.

Посматрајући тзв. међународне стандарде права осуђених, посебно одредбе Европске конвенције о људским правима, уочљиво је да се на том плану изваја неколико питања.

Прво питање, начелне природе, а у оквиру нормативног аспекта међународних стандарда, тиче се општих услова који треба да буду испуњени при прописивању ограничења права осуђених. У том оквиру значајно је питање ранга и форме правног прописа у којем се могу предвиђати ограничења, што дотиче и проблем валидности успостављања рестрикција права осуђених појединачним одлукама или наредбама одговорних у затворским установама.

Поставља се и питање начелног обима ограничења појединачних права осуђених, посебно значења услова да таква ограничења буду "неопходна у демократском друштву", што предвиђа Европска конвенција о људским правима.

Најзад, занимљиво је и питање праксе Европског суда за људска права и других судова у међународним оквирима, поводом појединачних случајева повреда права осуђених у пенитенцијарним установама. Одлуке поводом појединачних представки осуђених указују да су у овом домену изграђени одређени стандарди, али да се ограничавају, понекад у неоправданом обиму, права осуђених. Можда је то најбољи показатељ да "затворска стигма" производи континуирано дејство и да се чак и у развијеним системима заштите права тешко превазилази.

(5) У том смислу вид. В. Водинелић, *Облигационоправна заштита личности* (Закон о облигационим односима 1978-1988, I том, издање часописа "Правни живот", Београд, 1988, стр. 568).

II

1. У више одредаба Европске конвенције о људским правима предвиђено је да поједина права уопште, па и права осуђених, могу бити ограничена, ако је то "предвиђено законом" и ако такво ограничење представља меру која је "неопходна у демократском друштву" (6).

Као општи услови које у националним оквирима треба испунити при прописивању ограничења права, наводе се "предвиђеност у закону" и "неопходност такве мере у демократском друштву". Ти захтеви се могу сматрати условима начелне природе, које државе потписнице треба да инкорпоришу у национална законодавства. Такви стандарди важе и при нормирању ограничења права осуђених лица у пенитенцијарним установама.

Разјашњење у погледу значења услова "предвиђеност у закону" значи одговор на питање ранга националног прописа у оквиру којег се могу нормирати ограничења права осуђених у затворским установама. Већ из саме формулације произлази да ограничења могу бити предвиђена у закону. Међутим, питање је могу ли се рестрикције права осуђених нормирати у прописима нижег ранга, попут интерних правила затворских установа или наредби лица која руководе установама. Реч је о питању правне сигурности осуђених, односно о проблему заштите од арбитрерности у прописивању ограничења.

"Предвиђеност у закону" у француској редакцији текста конвенције означава се термином "*prevue par la loi*", док се у енглеској редакцији текста Конвенције користи синтагма "*in accordance with law*" (7). Неподударност ових значења најбоље изражава дилему о могућем тумачењу општег услова за ограничења права осуђених. Реч је о опцији да ли закон у стриктном смислу представља једини акт у којем се могу предвидети ограничења права осуђених, или је, сходно енглеској редакцији текста, можда реч о пропису нижег ранга. Судећи по појединачним захтевима, које су осуђена лица упућивала Европској комисији за људска права, услов "предвиђеност у закону" схваћен је у уском значењу (8). У појединачним жалбама осуђених истицано је да се ограничења права предвиђају у прописима нижег ранга од закона, попут интерних прописа који важе у затворским установама.

Појединачни ставови Европске комисије, као и одлуке Европског суда за људска права, сведоче, међутим, о тумачењу услова "предвиђеност у закону" у ширем смислу (9). Ограничења права осуђених не морају бити садржана искључиво у пропису ранга закона, али морају бити у складу са законом и нормама унутрашњег права. Према томе, и

(6) Такви услови помињу се, на пример, у члановима 8-11. Европске конвенције.

(7) На проблем који у тумачењу може настати, с обзиром на такве разлике у формулацији услова "предвиђеност у закону", указују и van Dijk и van Hoof у публикацији "*Theory and Practice...*", *op. cit.*, стр. 424.

(8) Вид. В. Бергер, *Jurisprudence de la Cour Européenne des droits de l'homme*, Paris, 1989, стр. 189.

(9) *Ibid.*, стр. 191. Тако и у случају "Леандер" Европски суд узима да наредба (*l'ordonnance*), објављена у службеним новинама, испуњава услов "предвиђеност у закону". Такав услов испуњавају и творевине *common law*-а, попут "*contempt of court*".

појединачне жалбе за евентуалне повреде права осуђених решаваће се на темељу оцене о усаглашености посебног прописа релевантног у датом случају са националним законодавством, а у контексту одговарајуће одредбе из Европске конвенције, на чију се повреду жалилац позива. Европски суд је, поводом случаја "Silver and others", указао и на додатне критеријуме који треба да буду поштовани приликом ограничења права осуђених прописима нижег ранга од закона. Наиме, услов "предвиђеност у закону" треба тумачити тако да ограничења права имају основ у интерном праву, али и тако да норма примењива у конкретном случају буде довољно разумљива појединцу да може предвидети конвенције њеног непоштовања (10). Став је Европског суда да ограничења права осуђених могу бити предвиђена у пропису нижег ранга од закона, али такав пропис мора бити доступан појединцу - дакле објављен - и кохерентан са релевантним националним законодавством. У том контексту, поводом случаја "Silver and others", Европски суд је истакао да су ограничења права на кореспонденцију осуђених у пенитенцијарним установама легитимна, уколико су заснована на закону и правилима таквих установа. Услови су кохерентност и доступност прописа осуђеном да може сазнати за ограничења својих права. Услов кохерентности норми значи да прописи нижег ранга од закона, попут правила затворских установа, могу представљати разраду или прецизирање законских норми, али с гледишта рестрикција права осуђеног не могу бити неповољнији од релевантног закона.

Подједнако је значајан и услов да пропис у којем се предвиђају ограничења права осуђених буде доступан појединцу. Судећи по ставовима Европског суда, смисао овог услова је да се објављивањем прописа сазна за интерну норму ради заштите појединца од арбитрности у ограничењу права и омогући коришћење расположивог средства заштите. Услов ће се сматрати испуњеним ако је ограничење права установљено на темељу закона или кохерентних правила затворских установа, али не и ако се заснива на интерним наредбама лица које управља затворских установом. У том смислу Суд се изјашњава поводом случаја "Silver and others", истичући: "Евидентно је да даља ограничења кореспонденције затвореника не могу бити установљена на темељу необјављених административних инструкција;... оне нису "закон" у смислу општег услова који Конвенција предвиђа".

Да је у спектру захтева везаних за услов "предвиђеност у закону" од посебног значаја баш закон који се тиче доступности прописа, сведочи и наведени став Суда. Тенденција је да *ad hoc* донете појединачне одлуке, које на уобичајен начин не могу бити довољно доступне нити верификоване, не могу бити ни основ за успостављење рестрикција права осуђених. На тај начин је омеђена граница у погледу значења услова "предвиђеност у закону" (11).

Захтев за кохерентношћу, доступношћу, као и разумљивошћу прописа којима се ограничавају права осуђених, не мора бити довољан

(10) Вид. случај "Silver et others", који се односи на ограничења права на кореспонденцију осуђених у Енглеској. В. Бергер, *op. cit.*, стр. 189.

(11) Вид. van Dijk - van Hoof: *op. cit.*, стр. 426.

гарант да ограничења права неће бити екстензивна. Стога је потребно испуњење и другог општег услова при прописивању ограничења права осуђених - "да је такво ограничење неопходно у демократском друштву".

2. За разлику од услова "предвиђеност у закону", чија се испуњеност може мерити релативно егзактним показатељима, услов да ограничење права буде неопходно у демократском друштву релативно је неодређен. Кроз појединачне случајеве из праксе Европског суда за људска права изграђена је нека врста опште формуле за тумачење испуњености таквог услова. Тим поводом у случају "Handyside" истакнуто је да ограничење појединачног права треба да буде диктирано императивном социјалном потребом и да буде пропорционално са реализацијом такве потребе (12). При ограничењу права нужно је, дакле, наћи потребну меру ("пропорционално циљу"), а ограничење применити ради остварења "императивне социјалне потребе".

Када је реч о осуђеним лицима у затворским установама, процена о испуњености стандарда да ограничење права буде неопходно у демократском друштву, мора бити доведена у везу са специфичношћу средине и циљевима кажњавања. То значи да се, у извесном смислу, код категорије осуђених лица може говорити о посебним ограничењима, или, у терминима Европске комисије, о тзв. "иманентним ограничењима" ("inherent limitations") (13). Таква ограничења могу проистицати из разлога везаних за правила живота у затворској установи, или из посебног режима за поједине категорије осуђеника. Ипак, посебан статус осуђеника, како се то оправдано истиче, не може значити да разлике у основама за рестрикције чине легитимним одступање од гарантованих права у недозвољеном обиму. Фундаментална права уживају и осуђени у затворском режиму, с тим да се ограничења успоставе с обзиром на посебан режим, у мери која је неопходна у демократском друштву. Реч је, олет, о налажењу потребне мере ограничења права, с обзиром на легитиман циљ и тзв. императивну социјалну потребу у виду ресоцијализације и реда у затворској установи (14).

На сличан начин изграђује стандард амерички Врховни суд у случају "Thornburgh v. Abbot", истичући да се ограничења права осуђених сматрају регуларним ако је постигнута равнотежа између Уставом зајемчених права и циља кажњавања, односно потребног степена сигурности у пенитенцијарној установи (15). Стандард у ограничењу

(12) Вид. В. Бергер, *op. cit.*, стр. 77.

(13) Доктрина о тзв. иманентним ограничењима права ("inherent limitations") развијена је од стране Европске комисије поводом питања везаног за обим ограничења права појединих категорија лица, попут осуђених у условима затворског режима, психијатријских болесника подвргнутих болничком третману или војника. Ипак, Европски суд је начелно одбацио ову доктрину, позивајући се на примену одредаба Конвенције у којима су стриктно наведени разлози за ограничење појединих права. Практика истог суда у целини не потврђује такав став, јер су према неким осуђеним лицима у затворском режиму била примењена таква иманентна ограничења. Детаљније у појму "inherent limitations" вид. Van Dijk - Van Hoof, *op. cit.*, стр. 422.

(14) *Ibid.*

(15) Вид. F. Rigaux: *La protection de la vie privée et des autres biens de la*

права треба, дакле, изградити кроз налажење потребне равнотеже између остварења легитимног циља и уживања загарантованог права. Илустративан је став америчког суда у случају "Lanza v. New York", где се потенцира нужност ограничења Уставом загарантованог права, с обзиром на услове затворског режима. Суд констатује да се жалилац не може позивати на потпуну примену IV Амандмана (заштита права на приватност), јер је у затворским условима снимање конвезације између осуђеног и посетиоца легитимно. У затворским условима очекивања приватности ("expectation of privacy") морају бити мања (16).

О односу фундаменталних права и мере њихових ограничења према осуђеним лицима у затворским условима, сличан став заузима и немачки Уставни суд. Може се говорити о уставној пракси која потврђује легитимност ограничења уставом гарантованих права у условима затворског режима, ако је то у складу са легитимним циљем (17).

Све што је речено о општим стандардима који важе у погледу обима ограничења права осуђених у затворским условима, указује на одређену константу. Ограничења права осуђених су легитимна, а обим тих ограничења креће се у релативно омеђеном простору везаном за сврху кажњавања и затворских режима (сигурност, ред и сл.). У контексту Европске конвенције о људским правима треба задовољити услов о "неопходности ограничења у демократском друштву", док пракса америчких судова указује на нужност балансирања између Уставом загарантованог права и дискреционог овлашћења за ограничење, када је присутан оправдани циљ. Полазећи од такве константе, интересантно је на примеру појединачних права показати која се ограничења права осуђених сматрају легитимним и да ли су увек оправдана с гледишта циља кажњавања и сигурности у затворској установи.

III

У пракси судова најчешћи спорови поводом повреде права осуђених у затворским установама тичу се права на кореспонденцију и, с тим у вези, права на слободу изражавања.

У начелу, цензура кореспонденције осуђених дозвољена је ако постоје легитимни разлози везани за циљеве кажњавања, или за очување сигурности у установи. У тим случајевима овлашћени у пенитенцијарној установи могу успоставити контролу над кореспонденцијом осуђеног, у смислу контроле садржаја и задржавања писмена које осуђени шаље или прима, изузимајући писмену комуникацију с браниоцем која не подлеже ограничењима. Ипак, Европски суд у случају "Silver and others" истиче да цензура кореспонденције не укључује и право на повреду слободе изражавања осуђених (18). Неистините, непожељне или увредљиве тврдње у личној кореспонденцији не могу бити основ за

personalité, Paris, 1990, стр. 563.

(16) *Ibid.*, стр. 565.

(17) *Ibid.*, стр. 574.

(18) Вид: Van Dijk - Van Hoof, *op. cit.*, стр. 296.

задржавање пошиљки, јер се тиме не угрожава ни интерес сигурности, нити интерес рехабилитације. Изузетак су писма осуђеног у којима се прети насиљем или злочином. Такав начелан став заузима и амерички Врховни суд у случају "Prosunier v. Martinez", истичући да је цензура кореспонденције осуђених легитимна, уколико се на тај начин штити интерес рехабилитације, сигурности и реда у затворској установи, али не и када служи елиминисању непожељних или нетачних тврдњи (19). У истом смислу, немачки Уставни суд констатује да цензура кореспонденције осуђених није неуставна уколико не залази у право на слободу изражавања осуђених (20).

Број спорова који су покренути поводом непоштовања права осуђених на слободу изражавања, сведочи о присутној појави да се ослонцем на интерне прописе пенитенцијарних установа шире тумачи право на контролу кореспонденције. На то се, као на континуиран проблем, указује у пресудама Европског суда поводом повреде чл. 8. ст. 2. Европске конвенције о људским правима.

У вези с правом осуђених на слободу изражавања је и право на слободу информисања. Реч је о праву осуђених да примају информације посредством новина, радија, телевизије, књига или публикација, односно о праву да и сами учествују у презентирању свог одговора на информацију. У начелу, и осуђени у затворском режиму имају право да буду информисани кроз пријем штампе, књига или посредством радија или телевизије. Међутим, и право на информисање подлеже ограничењима, како у погледу пријема одређених информација, тако и са гледишта права на исказивање одређених садржаја. Судаћи по ставовима исказаним у пракси судова, ограничења права на слободу информисања легитимна су уколико следе легитиман циљ. На темељу те формуле уводе се широка дискрециона овлашћења одговорних у затворским установама, па се понекад проглашавају легитимним и ограничења која се не могу довести у везу с циљевима кажњавања, или са разлозима сигурности у установи. Ово посебно важи за ограничења права осуђених да комуницирају са светом споља, саопштавањем ставова или давањем информација. Тиме је и став о очувању права на слободу изражавања осуђених релативизиран. Европски суд, тако, налази да је забрана осуђеном будистичке вере да поштује копију свог прилога за будистичке новине легитимна, као и забрана у једном затвору Велике Британије да се осуђенима достављају било које стране новине (21). И амерички врховни суд у случају "Pell. v. Prosunier" налази да нису неуставна правила калифорнијског затвора, којима се забрањује сваки интервју осуђеног са новинарима. Образлажући такву одлуку, Суд наводи да осуђени има друге начине комуникације, осим интервјуа, подвлачећи да таква забрана постоји у начелу, а не с обзиром на могући садржај изјаве (22).

(19) Вид. F. Rigaux, *op. cit.*, стр. 572.

(20) *Ibid.*, стр. 574.

(21) Appl. 5442/72, X v. United Kingdom, D. & R. 1 (1975), p. 41; Appl. 5270/72, X v. United Kingdom, Coll. 46 (1974), p. 54. Према: Van Dijk - Van Hoff, *op. cit.*, стр. 319.

(22) Вид. F. Rigaux, *op. cit.*, стр. 563.

Изражена анимозност у судским ставовима према слободи комуницирања осуђених слањем информација потврђује се и другим примерима. Реч је о ситуацијама које могу измицати контроли, разоткривајући негативне појаве у затворској средини. Можда се и ту може тражити објашњење за случајеве кршења права на слободу изражавања осуђених.

И право на слободу изражавања религиозних убеђења у условима затворског режима у начелу се признаје осуђенима. Ограничења могу бити установљена из општих разлога, везаних за сигурност у установи, или за циљеве кажњавања. Судаћи по појединим ставовима Европског суда, и овде се запажа постојање широких дискреционих овлашћења одговорних у затворским установама. Најчешћи разлози за рестрикције овог права везани су за очување реда у установи, па се, у начелу, забрањују масовнија религиозна окупљања осуђених унутар затвора. Међутим, ако је оваква забрана разумљива, поједине рестрикције права на слободу испољавања религиозних убеђења то нису. Тако је, на пример, Европски суд у једној ранијој пресуди сматрао легитимном одлуку затворских власти да не уваже захтев за посебном исхраном, сходно религиозном убеђењу осуђеног, као ни захтев затвореника будистичке вере да пусти браду (23). На сличан начин, амерички Врховни суд балансира између начелног уважавања права на испољавање религиозних убеђења осуђених и дозволе овлашћенима у затворима да такво право ограниче. Легитимна је одлука, према ставу Суда, да се затвореник, позивањем на религиозно убеђење не може изузети од режима рада који влада у затворској установи, као и одлука којом се одбија захтев осуђеника за организовањем религиозне исламске церемоније (24).

И право на породични живот, попут наведених права и слобода осуђених, подлеже ограничењима у условима затворског режима. Реч је о елементу права на приватни живот, гарантованом чланом 8. ст. 2. Европске конвенције о људским правима. Судаћи по ставовима Европског суда, у погледу ограничења овог права важе релативно широка дискрециона овлашћења, па и доктрина "*margin of appreciation*" налази знатну примену. Према начелном ставу Суда, битно је да већа ограничења права на породични живот не буду примењена као санкција за неадекватно понашање осуђеног. И овде је потребно применити опште разлоге, везане за циљеве кажњавања и остваривање сигурности у затворској установи. Посматрајући појединачне судске одлуке, дискутабилно је да ли су ограничења права осуђених на породични живот увек била примерена таквим циљевима. Занимљив је став Европске комисије у погледу оцене легитимности затворских правила којима се ограничава право на породични живот осуђеног у једном аустријском затвору. Комисија је прогласила легитимним ускраћивање осуђенима на казну дужу од једне године посета њихове малолетне деце, с образложењем да се на тај начин штити морал тих малолетника (25). Треба споменути

(23) Споменуто у Council of Europe, *Case Law Topics No. 1, Human Rights in Prison* (1971), p. 31. Према Van Dijk - Van Hoof, *op. cit.*, стр. 303.

(24) Вид. F. Rigaux, *op. cit.*, стр. 566.

(25) Appl. 2306/64, X v. Austria, Coll. 21 (1967), p. 23. Према Van Dijk - Van Hoof: *op.*

и балансирајуће ставове Европске комисије поводом одбијања овлашћених у енглеском затвору да одобре осуђеном одлазак на венчање кћери, као и одбијање осуђеном одласка на мајчин погреб. Закључује се, наиме, да "нема довољно доказа да овлашћени нису имали разлога да верују да је овакво одбијање било неопходно на темељу разлога споменутих у чл. 8. ст. 2. Европске конвенције (26)".

Када је реч о посебном аспекту права на породични живот, који се односи на тзв. "*contact visitations*", став је Европског суда да су ограничења тог права легитимна. На темељу дискреционог овлашћења одлучиће се о обиму и модалитетима остваривања таквог права. Занимљив став о овом питању заузима амерички суд у случају "*Block v. Rutherford*", истичући да овлашћени у затворима у начелу треба да дозволе одржавање интимних контаката "мање опасним затвореницима" (27). Ствар је дискреционе оцене која категорија затвореника се сматра "мање опасним". Ипак, да опасност може бити везана и за болест, попут сиде, сведочи одлука суда поводом случаја "*Doe v. Couglin*": накнадно успостављена забрана одржавања интимних контаката осуђеном који је оболео од сиде, у потпуности је легитимна (28).

Поред наведених права осуђених, чија су ограничења најчешће била предмет судских спорова, интересантно је осврнути се на још неке начелне ставове исказане у овом домену. Поводом права осуђених да у условима затворског режима буду изузети од грубог и деградирајућег поступања, сходно чл. 3. Европске конвенције о људским правима (као и Минималним правима ОУН), Европски суд заузима начелно становиште да се одредба односи на изузимање од физичке и менталне патње (29). У вези с овим питањем, занимљив је став Европске комисије о примени кажњавања затвореника у виду изолације. Овај вид кажњавања у принципу се сматра неприхватљивим. То важи без изузетка за видове изолације који се састоје у континуираној "чулној и социјалној издвојености", па се таква мера ни у ком виду не може правдати разлозима сигурности у затворској установи (30). Реч је о деградирајућем поступању које најчешће производи менталну патњу. Кршење чл. 3. Европске конвенције постоји, по становишту Суда, и у случају непропорционалног физичког кажњавања затвореника, извођења медицинских експеримената, као и нехуманог поступања према душевним болесницима у болницама-затворима. По становишту америчког суда - и неадекватна заштита затвореника од сексуалног и другог насиља које долази од стране других затвореника може се сматрати "грубом и неуобичајеном казном", у смислу VIII Амандмана (31). У случају "*Martin v. White*" суд

cit., стр. 293.

(26) *Ibid.*

(27) Вид. F. Rigaux, *op. cit.*, стр. 567.

(28) *Ibid.*

(29) Вид.: Van Dijk - Van Hoof, *op. cit.*, стр. 194.

(30) *Ibid.*, стр. 196.

(31) Вид. F. Rigaux, *op. cit.*, стр. 570.

констатује да се затворска администрација може сматрати одговорном због неадекватне заштите затвореника од сексуалног насиља, које по себи постаје казна и претвара се у груб и нехуман третман.

IV

Судска пракса, о којој је било речи, указује на то да су и у домену појединачне заштите права осуђених изграђени стандарди. Ипак, постоји флексибилност у тумачењу компатибилности интерне регулативе са одредбама Европске конвенције, што се види на примеру појединачних одлука. С друге стране, уочљиво је да се у појединачним одлукама америчких судова инсистира на поштовању уставних права осуђених, али стално у контексту везаности за циљеве кажњавања и очувања сигурности у затворској установи. Такав контекст отвара, понекад, простор за појединачне одлуке, на темељу којих права осуђених остају незаштићена. Утисак је да развијени механизам и традиција заштите права осуђених у међународним оквирима дају овој социјалној групи посебан статус.

Када је реч о правима осуђених и ограничењима тих права у нашим оквирима, већ је констатовано да недостаје ефективни механизам унутрашње судске заштите, али и могућност арбитража за повреде права у међународним оквирима. На унутрашњем плану то не зачуђује, јер не постоји традиција личноправне заштите - ни уопште, нити када је реч о осуђеним лицима. Све то погодује формирању релативно затвореног система у изградњи локалних стандарда. У таквом контексту није чудно да затворска правила постају сувише интерна, почевши од надлежности за доношење до ограничења права осуђених. Нема посебног разлога да тзв. кућни редови затворских установа буду изузети од међународних стандарда. С тим у вези треба указати на неколико начелних питања.

Једно од таквих питања односи се на досадашње а, судећи по предлогу Закона о извршењу кривичних санкција, и будуће регулативе у погледу овлашћења за доношење интерних прописа затворских установа - кућних редова. Тако значајна правила за живот и права осуђених доноси управник установе, уз сагласност Министра правде, али је у датим друштвеним реалностима веома спорно да ли је тиме обезбеђена ефикасност инстанционне контроле, као и да ли ће питања која се овим правилима ближе уређују бити адекватно регулисана. И летимичан поглед на важеће кућне редове затворских установа указује не само на рогобатност и неодређеност језичких формулација, већ и на некохерентност у односу на Закон о извршењу кривичних санкција. С обзиром на значај тих правила, међународни стандард, везан за разумљивост и доступност норми, морао би да буде испуњен. Такође, потребно је учинити промене у погледу надлежности за доношење правила - било би примереније да их доноси министар правде у облику подзаконског акта који мора бити објављен. Предлог закона о извршењу кривичних санкција у одредби чл. 88. предвиђа да текст кућног реда треба да буде доступан осуђеном у току издржавања казне затвора. Тиме, међутим, није испуњен захтев о којем је реч: интерна доступност и објављеност прописа не могу се изједначавати. Штавише, будући да је концепција

природе кућних редова остала неизмењена, предлагач вероватно није ни имао намеру да обезбеди објављивање оваквих правила. Затвореност интерних правила погодује опстанку непримерених ограничења права осуђених у затворском режиму, што се потврђује кроз више примера. Тако, супротно међународном стандарду по којем се ограничења права осуђених не могу успостављати директивама или наредбама одговорних у затворској установи, у чл. 60. Кућног реда КП дома "Пожаревац" предвиђа се могућност дисциплинског кажњавања на темељу повреде наредби које доноси управник Дома, или повреде наређења радника Дома. Непримереност основа за дисциплинско кажњавање свакако представља ограничење права осуђених лица. У кућним редовима среће се и ограничавање слободе изражавања у кореспонденцији осуђених, што је супротно међународним стандардима. Штавише, постоје и примери да се на темељу интерних правила затворских установа осуђени могу дисциплински казнити, уколико је њихова лична кореспонденција "увредљивог или нетачног садржаја" (32).

Начелне природе је и питање односа између дозвољене мере репресије у затворским условима и мере репресије коју производи казна лишења слободе као кривична санкција. Питање се поставља конкретним поводом, јер Закон о извршењу санкција из 1977. године, као и предлог Закона, садрже посебну меру усамљења. Реч је о једној врсти субказне, која није ни дисциплинска мера, нити кривична санкција, а која по тежини ефекта превазилази обе. Имајући у виду да оваква мера представља релативно континуирану "чулну и социјалну изолацију", да јој, по правилу, претходи дисциплинска казна у виду самице и да су основи за њену примену недовољно прецизни ("упорно ометање живота и рада у установи", "озбиљна опасност за безбедност других осуђеника"), мера усамљења није примерена стандардима који у овом домену важе. Једноставно, реч је о неуспешном односу између мере репресије коју повлачи затворска казна и усамљења као субказне. Треба сумњати у делотворност сваке врсте репресије, а посебно ове која представља и "физичку и менталну патњу".

Најзад, начелно је и питање да ли Предлог новог закона о извршењу кривичних санкција доноси битне новине у погледу стандарда права осуђених. Општи је утисак да Предлог садржи одређене неуспешности. Уочљив је контраст између настојања да се права и слободе осуђених уклопе у међународне стандарде, а да се, ипак, задрже решења из старог Закона, која су реликт прошлог времена. Може се, на пример, сматрати кораком напред обраћање пажње питањима права на испољавање религиозних убеђења осуђених. Међутим, све то делује предимензионирано у контексту репресивног односа према осуђенима у затворском режиму, с врхунцем постигнутим кроз меру усамљења. Лепо звучу и одредба чл. 115. Предлога, којим се регулише право осуђених на подношење поднесака ради заштите права. Поставља се само питање делотворности таквог решења у постојећим условима. Проблем заштите права осуђених једно је од централних питања међународних станд-

(32) Вид. нпр. чл. 45. Кућног реда КП дома Ниш (1987).

арда. Све у свему, потребно је још много тога променити да би се превазишао раскорак између норми и праксе.

(Примљено 11. II 1992)

Dr Zorica Kandić-Popović
Professor of the Special-Education Faculty in Belgrade

LIMITATIONS OF RIGHT OF CONVICTS UNDER PRISON REGIME

Summary

Convicted persons are subjected to prison regime and are, as a rule, exposed to limitations of individual and other rights. These limitations are dictated by the need to have security and order within the prison environment, and also by making possible the realization of purpose of the punishment, i.e. resocialization. There exist international standards in the sphere of rights of convicts and their aim is to effect control of realization and scope of restrictions of these rights.

The above standards include three levels. The first - the normative level - includes the guaranteeing of convicts' rights by international conventions of a more general, or of a particular character. Signatory States, namely, have a duty to adapt their domestic legislation to these norms. The second level includes external judicial protection in case of violation of convicts' rights by way of the mechanism of individual petition. Finally, the third level of international standards presupposes relative uniform procedure in disputes due to individual petitions of convicts.

Particularly significant in protecting the rights of convicts is the mechanism of external (out-of-State) judicial protection. Although there exists general understanding for recognizing the legality of limitations of rights of convicted persons at that level, such kind of protection opens new possibilities for the status of convicts.

The article also contains analysis of decisions of the European Court for Protection of Human Right, and of those of the American Supreme Court.

Key words: Individual rights. - Convicts. - Prison regime.

Dr Zorica Kandić-Popović
professeur à la Faculté de pédagogie spéciale de Belgrade

LA LIMITATION DES DROITS DES CONDAMNÉS DANS LES CONDITIONS DU RÉGIME DES PRISONS

Résumé

Les personnes condamnées soumises au régime des prisons sont, en règle générale, exposées aux limitations des droits individuels et autres. De telles limitations des droit découlent de la nécessité d'assurer la sûreté et l'ordre dans les prisons, mais aussi de réaliser le but de la peine, sous forme de réintégration sociale des personnes condamnées. dans le domaine des droits des personnes condamnées, on a défini les normes internationales dont le sens est d'établir le contrôle de la réalisation et le contrôle de l'étendue de la limitation de ces droits.

Les normes internationales des droits des personnes condamnées englobent trois niveaux. Le premier niveau, le niveau, le niveau normatif, implique la garantie des droits des personnes condamnées contenus dans les conventions internationales de caractère général et spécial, de sorte que les pays signataires de ces conventions ont l'obligation d'adapter leurs législations nationales à ces normes. Le deuxième niveau implique la protection de tribunal extranationale dans les cas de la violation des droits des condamnés, a travers le mécanisme du recours individuel. Et enfin, le troisième niveau des normes internationales implique le traitement relativement égal dans litiges à propos des recours individuels des condamnés.

Le mécanisme de la protection de tribunal internationale revêt une grande importance sur le plan de la protection des personnes condamnées. Bien qu'à ce niveau, la pleine compréhension existe en ce qui concerne la reconnaissance de la légitimité des droits des condamnés selon les règlements nationaux, un tel mécanisme de protection signifie une nouvelle perspective pour le statut des condamnés. L'auteur analyse tout particulièrement dans son article certaines décisions du Tribunal européen pour la protection des droits de l'homme et les décisions du Tribunal suprême américain dans ce domaine.

Mots clé: *Droits personnels. - Personnes condamnées. - Régime des prisons.*